

УДК 339.9(410+4-6ЄС):339.52(4)
DOI: 10.24144/2078-1431.2021.1(26).40-48

Михайло Шелемба,
кандидат політичних наук, доцент кафедри
міжнародних студій та суспільних комунікацій

Мар'яна Ставенська,
ст. лаборант кафедри полікультурної освіти та перекладу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СПІВРОБІТНИЦТВА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ПІСЛЯ BREXIT

У статті досліджено основні проблеми встановлення взаємовідносин Великої Британії та Європейського Союзу після Brexit. Вихід Сполученого Королівства з ЄС має негативні наслідки для обох сторін. Проте Британії в першу чергу необхідно мінімізувати економічні наслідки, а ЄС - політичні.

Визначення основних проблем та їхній аналіз дає змогу розробити дієві шляхи вирішення наявних проблем. Окреслено два можливі вектори розвитку ЄС: збільшення гнучкості в структурі Союзу і навпаки - посилення заходів, спрямованих на консолідацію держав-членів.

Ключові слова: єдиний внутрішній ринок ЄС, економічне співробітництво, Brexit, митні правила, сепаратизм.

The article examines the main problems of establishing relations between Great Britain and the European Union after Brexit. The UK's withdrawal from the EU has negative consequences for both parties. However, for Britain, the economic consequences must be minimized in the first place, and for the EU, the political ones. Identifying the main problems and their analysis in the study allows you to develop effective ways to solve existing problems. There are two possible vectors for the development of the EU: increasing flexibility in the structure of the Union and, conversely, strengthening measures aimed at consolidating the Member States. Additionally, promising options for resolving existing controversial issues have been identified.

Key words: EU single internal market, economic cooperation, Brexit, customs rules, separatism.

Постановка проблеми. Вихід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії з Європейського Союзу започаткував процес дезінтеграції, який, у свою чергу, спричинив необхідність трансформації відносин Великобританії та ЄС у суттєво новий формат. Практична площина нового співробітництва має багато проблемних факторів. Саме від характеристики й аналізу цих проблем залежить якість їхнього вирішення. Після Brexit відносини Великобританії та ЄС не обмежуються двостороннім врегулюванням, адже безпосередньо зачіпають інтереси інших держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конфліктогенний потенціал Brexit та основні наслідки виходу Великобританії з Союзу вивчалися В. Константиновим [6], А. Грубінкою [3], М. Кондратенком [5] та Л. Акуленком [8]. Питання оформлення ірландського кордону досліджували у своїх працях С. Рудько [10], Г. Кухалейшвілі [7], Г. Шелест [11]. Можливі шляхи вирішення наявних проблем у відносинах Великобританії та ЄС висвітлені у роботах А. Задоє [4], Л. Бабиніної [1].

Мета статті – систематизація основних характеристик наявних та можливих проблем встановлення нового формату співробітництва між ЄС та Великобританією після виходу останньої з Союзу. Для досягнення мети сформульовано такі завдання: 1) визначення ключових проблемних факторів у відносинах Великобританії та ЄС; 2) характеристика та аналіз проблемних питань; 3) формулювання пропозицій щодо можливостей (перспектив) вирішення наявних проблем.

Результати дослідження. Великобританія увійшла до Європейської економічної спільноти на особливих умовах, які вона послідовно відстоювала у майбутньому, перебуваючи осторонь від більшості інтеграційних процесів. Підтвердженням цьому є ряд подій: у 1984 році уряд М. Тетчер протягом чотирьох років через переговори з Брюсселем домагався зменшення внесків країни до спільного європейського бюджету, а у 1989 році Великобританія відмовилася підписати Хартію Європейського Співтовариства про основні соціальні права працівників. Увійшовши до складу ЄС, Великобританія фактично продовжувала вікові традиції британської геополітики, перешкоджаючи політичній консолідації Європи. З часу вступу до ЄС офіційний Лондон розглядав використання механізмів європейського об'єднання як можливість посилення свого впливу на міжнародній арені в контексті усталеної постімперської зовнішньополітичної доктрини «вдарити сильніше своїх можливостей» [8].

Станом на січень 2021 року відносини Сполученого Королівства після Brexit Європейським Союзом та його членами регулюються Угодою про вихід Великобританії з ЄС та Угодою про торгівлю та співробітництво між ЄС та Великою Британією.

Після відокремлення Великої Британії від ЄС 31 січня 2020 року Велика Британія продовжувала дотримуватися норм ЄС та брати участь у Митному союзі ЄС під час «перехідного періоду Brexit». Перехідний період розпочався 1 лютого 2020 року і закінчився 31 грудня 2020 року. Це дозволило протягом певного періоду вести переговори про двосторонню торговельну угоду між Великою Британією та ЄС. Велика Британія вирішила вийти з єдиного ринку, митного союзу. Крім того, для всіх міжнародних угод, укладених ЄС, участь ЄС не включає Велику Британію з 1 січня 2021 року [11].

Ці остаточні зміни створили труднощі, які бути недооціненими, на думку Мішеля Барньє (європейський комісар з питань внутрішньої торгівлі та послуг у 2010-2014 роках), зокрема:

- повторне запровадження митних формальностей, як це було до членства у Великій Британії, для кожного товару, що імпортується та експортується до ЄС та Великої Британії;

- закінчення прав на фінансовий паспорт для британського сектору послуг;
- закінчення переваг Співтовариства щодо всіх товарів, торгівлі та жителів Великої Британії у країнах-членах ЄС;
- сертифікація продукції Великої Британії більше не буде визнаватися в ЄС;
- накладення нетарифних бар'єрів у торгівлі [6].

Як і передбачало більшість експертів, Brexit спричинив значні економічні втрати як для Великобританії, так і для ЄС. Найбільш вразливим виявився фінансовий сектор.

Врегулювання економічного співробітництва з європейськими країнами, уникнувши при цьому кризи - нелегке завдання у наявних умовах. Під час перехідного періоду був вироблений певний алгоритм дій, слідуючи якому можна уникнути значних економічних втрат, проте його реалізація досить складна, але повністю можлива. Уникнути проблем можна лише в тому разі, якщо уряд дуже оперативно вирішить низку питань, завдяки чому не допустить паніки на фінансовому ринку, ринку капіталу та інших [9].

Для досягнення ефективного економічного співробітництва потрібно вирішити ряд завдань:

- розв'язати регуляторні торговельні питання для бізнесу, які виникнуть після виходу з ЄС. Очевидно, для британського бізнесу вкрай бажано зберегти участь в єдиному ринку Євросоюзу. Швидше за все – з певними винятками;
- розробити нові торговельні угоди з ключовими партнерами, перш за все – з Євросоюзом (адже станом на 2014 рік більше 60% торгівлі Велика Британія вела саме з ЄС). І тут важлива буде не лише швидкість, а й наявність кваліфікованої команди перемовників, які будуть спроможні відстояти торговельні інтереси Великої Британії;
- змінити міграційну політику стосовно інших країн. Передусім йдеться про мігрантів з країн ЄС, але не лише про них. Як відомо, питання трудової міграції на цьому референдумі було ключовим, і перш за все піднімалася проблема трудових мігрантів зі східної частини Євросоюзу [8].

Brexit вплинув також на митні, податкові, фінансові та логістичні процеси щодо ланцюгів поставок. Вибір країни прибуття або зберігання товарів перед їх продажем у Великобританії або ЄС може призвести до різної кількості митних декларацій, сплати мит та податків і застосування спеціальних митних процедур (наприклад, тимчасове зберігання, обробка).

Потенційна оплата митних зборів, декларацій на імпорт і експорт та пов'язаних з ними потенційних заходів контролю, зміна правил податку на додану вартість та можливі затримки вимагають як дотримання нормативних вимог, так і управління змінами. Для того, щоб уникнути проблем, багатьом британцям, які користуються послугами з митного оформлення, слід буде отримати новий номер EORI (номер в системі ре-

естрації та ідентифікації економічних операторів) у Великобританії або в країнах ЄС [2].

У фінансовій галузі головним наслідком Brexit може стати послаблення вимог щодо створення здорової банківської системи в межах Банківського союзу ЄС, оскільки прагнення до розбудови такого союзу на основі консолідованого фінансового нагляду та відділення інвестиційних та кредитних операцій фінансових установ більш характерне саме для британців, у той час як німецька (а особливо французька) модель передбачає більш м'який підхід до оцінки банківських ризиків (що в цілому може негативно відбитися на міцності європейської фінансової системи). Крім того, вихід Лондонського фондового ринку за межі ЄС помітно ослабить позиції останнього в конкуренції з фондовим ринком не тільки США, але і країн Південно-Східної Азії (перш за все Гонконгу, Сінгапуру, Китаю та Японії), адже в «континентальній Європі» співвідношення між банківським сектором та фондовим ринком наближається до чотирикратного перевищення (порівняно з майже паритетом у США та проміжним значенням – у Великій Британії). А це, згідно з останніми дослідженнями, негативно відбивається на зростанні валового внутрішнього продукту (ВВП). Неучасть Британії у Банківському союзі означатиме не тільки втрату позитивного впливу на його формування та функціонування, але і позбавлення права включення британських державних облігацій до обов'язкових резервів континентальних банків, а це примусить їх до додаткової акумуляції готівкових коштів в сумі до 108 млрд. євро [5].

Щодо наслідків для самого ЄС, то Brexit став свідченням значної економічної та соціально-політичної кризи, яка в останні роки охопила майже всі сфери життєдіяльності, що ставить під сумнів доцільність та саму цінність інтеграційних процесів у Європі. В окремих країнах ЄС останнім часом активно почали поширюватись дезінтеграційні гасла, що підривають солідарність країн ЄС, їхню готовність до узгоджених політичних дій. Тобто найбільша загроза для ЄС вбачається в тому, що Brexit може спровокувати аналогічні дезінтеграційні процеси в інших європейських країнах. Крім того, Сполучене Королівство сплачує значну суму внесків до європейського бюджету, а отримує в два рази менше (12 мільярдів фунтів стерлінгів проти 6 мільярдів). Після виходу Великобританії зі складу ЄС задля забезпечення належного фінансування об'єднання внески країн-членів повинні бути збільшені, що однозначно не буде сприйнято ними позитивно [4].

Негативні наслідки для трансатлантичного треку може нести зміна внутрішньополітичного, всередині ЄС, балансу між Німеччиною та Францією, зокрема на тлі виходу Великої Британії. Париж відчуває збільшення своєї політичної ваги у просуванні ідей і проєктів на рівні ЄС. Можна очікувати збільшення асертивності Франції у масштабних питаннях, яка серед іншого буде зумовлена підготовкою Е. Макрона до свого переобрання на пост президента Франції у 2022 році. Посилення Франції у європейських справах виглядає також імовірним через заплановане та оголошене завершення політичної кар'єри канцлера Німеччини А. Меркель у 2021 році.

Вже нині на засіданнях Ради ЄС на рівні міністрів закордонних справ та оборони дискутується питання «стратегічної автономії» ЄС [9].

Чи не найбільшу тривогу з боку британського уряду викликало питання можливого зростання сепаратизму у Північній Ірландії та Шотландії. Референдум лише підтвердив наявні побоювання. Дедалі частіше можна почути такі фрази, як «шотландська Каталонія».

Фактично до Brexit між Сполученим Королівством та Республікою Ірландія не існувало межі, яка б їх відділяла, адже у 1923 році був скасований паспортний контроль між країнами, а під час створення спільного ринку у 1993-му ліквідований митний контроль. Між країнами було встановлено загальну зону пересування, яка регулювала права проживання нерезидентів у обох країнах. Відновлювати повноцінний кордон не входило і в перспективі не входить у плани як Лондона, так і Дубліна. Проблема полягає в тому, що в разі збереження відкритого кордону між Великобританією та Північною Ірландією буде майже неможливо обмежити свободу пересування, за яку виступає новий британський уряд [10, с. 140–145]. Ірландія залишається повноцінним членом Єдиного внутрішнього ринку ЄС, і тим самим бере на себе зобов'язання дотримуватись принципів його функціонування, в тому числі гарантувати вільне пересування громадян Європейського Союзу. Якщо Великобританія не буде об'єднана з ЄС митним союзом, країни будуть змушені все ж відновлювати митний контроль на кордоні. Зважаючи на політичну значимість, вирішення ірландського питання вимагає окремої уваги і нагального вирішення. До того ж, Північна Ірландія отримувала значну частку субсидій ЄС, у тому числі з фондів Союзу фінансувалася програма «PEACE», спрямована на врегулювання північноірландської проблеми. Після Brexit ці витрати лягли на уряд Сполученого Королівства [5].

Тарифи ЄС (які залежать від торгової угоди між Великою Британією та ЄС), що збираються Великою Британією від імені ЄС, стягуватимуться з товарів, що прямують з Великої Британії до Північної Ірландії, які будуть «під загрозою» їх подальшого транспортування. Фірми в Північній Ірландії можуть вимагати знижки на товари, де Велика Британія має нижчі тарифи, ніж ЄС. Спільний комітет ЄС та Великої Британії вирішить, які товари вважаються «ризикованими».

Механізм одностороннього виходу, за допомогою якого Північна Ірландія може залишити протокол: Асамблея Північної Ірландії кожні чотири роки голосуватиме, чи слід продовжувати ці домовленості, для чого потрібна проста більшість. Якщо Асамблея призупинена на той час, будуть вжиті заходи, щоб міжпарламентські асамблеї могли проголосувати. Якщо Асамблея висловить підтримку між громадами одним із цих періодичних голосувань, тоді протокол буде застосовуватися протягом наступних восьми років замість звичайних чотирьох. Якщо Асамблея проголосує проти продовження цих домовленостей, то Велика Британія та ЄС матимуть дворічний період, щоб укласти нові домовленості з рекомендаціями спільного комітету Великої Британії та ЄС [3]. Незважаючи на складність вирішення згаданих проблем, можливо розробити дієві шляхи їхнього вирішення.

Важливим питанням, яке досі хвилює британський уряд, є проблема Північної Ірландії. Як відомо, після виходу Великобританії з ЄС кордон між Північною Ірландією та Республікою Ірландія став єдиним сухопутним кордоном між Великобританією та Європейським Союзом.

Заради уникнення сплеску ірландського сепаратизму через виникнення жорсткого кордону між Північною Ірландією, яка є складовою Великобританії, і Республікою Ірландія, було вирішено, що на Північну Ірландію продовжать поширюватися правила єдиного європейського ринку. Однак через жорсткі правила ЄС щодо ввезення різної продукції на територію блоку між Північною Ірландією і рештою Великобританії фактично виникла адміністративна межа, на якій товари все ж проходять перевірку. Саме цим рішенням, що отримав назву «Ірландський протокол», і незадоволені автори загрозливих послань, які, на протипагу прихильникам незалежності Північної Ірландії, виступають за єдину країну у складі Великобританії [7].

Британський уряд, зі свого боку, стверджує, що зможе вирішити проблему кордону, зберігши узгодженість із митними правилами ЄС і застосовуючи технології митного моніторингу, які, втім, ще лише належить створити. Тим часом уряд Ірландії наполягає, що кожна деталь цієї поправки має бути ідеально відточена та включена в юридично обов'язкову угоду про вихід Британії з ЄС.

Зазначена проблема провокує й інші. Наприклад, у разі надання особливих умов більшості населення Північної Ірландії, яке проголосувало за збереження членства в ЄС, аналогічна угода має бути запропонована і шотландцям, які теж проголосували за те, щоб залишитися в ЄС. Інакше вони готові вимагати повторного проведення референдуму про незалежність Шотландії, який відбувся 2014 року. І цього разу шотландським націоналістам не доведеться турбуватися щодо аргументу юніоністів, що незалежність означає фактичний вихід з ЄС [9].

Ще одна проблема, хоч і очікувана, але вкрай болюча для Лондона. Йдеться про Шотландію та її прагнення до незалежності. У 2016 році більшість шотландських виборців проголосували за незмінний статус Великої Британії як члена Європейського Союзу. Водночас референдум про незалежність 2014 року, хоча і дав той результат, що Шотландія залишається в Сполученому Королівстві, відкрив дорогу шотландським націоналістам до розкручування цієї тематики в суспільстві і підтримки ідеї як мінімум більшої автономії шотландців [1].

Референдум щодо Brexit став для них приводом говорити про нехтування інтересами Шотландії та баченням розвитку суспільства, а нові правила, встановлені для Північної Ірландії і її нерозривного зв'язку з ЄС (якого бажала також і більшість шотландців), ще більше підсилюють настрої обділеності та ігнорування з боку Вестмінстера.

Очільниця шотландського уряду Нікола Стерджен дуже впевнено і без жодних натяків говорить про другий референдум. Ба більше, останні соціологічні опитування знову встановлюють планку підтримки незалежності на рівні 50%. І це в ситуації, коли уряд у Лондоні, вочевидь, бажає за-

йматися лише питаннями Північної Ірландії та нового кордону в Ірландському морі і не дуже зважати на шотландські заклики до свободи [10].

До того ж, вирішення питання про статус Гібралтару теж не виявилося легким. Гібралтар перебуває у складі Великої Британії з 1713 року. У 2016 році понад 95% населення Гібралтару проголосувало за збереження Великої Британії в складі ЄС. Заморська територія має власну банківську систему. Brexit став каменем спотикання у відносинах Великої Британії та Іспанії, яка виступає за спільне володіння Гібралтаром. До 1713 року територія перебувала під владою іспанської корони. Торік прем'єр-міністр Іспанії Педро Санчес погрожував накласти вето на угоду про Brexit, якщо не буде проведено переговори щодо статусу Гібралтару. Тоді було досягнуто угоди про те, що будь-які рішення, що стосуються Гібралтару, Лондон погоджуватиме з Мадридом [3].

Одним із таких рішень стане запланована угода про зону вільної торгівлі Великої Британії та ЄС. У 2018 році британський уряд ухвалив рішення поширювати на Гібралтар будь-які переговори з ЄС після Brexit. Є побоювання, що влада Іспанії блокуватиме торговельні переговори Великої Британії та ЄС, щоб вплинути на зміну статусу Гібралтару [7].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Зважаючи на той факт, що вихід Великобританії з Європейського Союзу є безпрецедентним випадком, врегулювати подальше співробітництво без каменів спотикання не вийшло. Великобританія та ЄС були готові до проблем, але ніяк не до їхнього вирішення. Врегулювання більшості проблемних чинників залишається актуальним на сьогодні. Угода про торгівлю та співробітництво між ЄС і Великою Британією в теоретичному аспекті передбачила врегулювання багатьох суперечливих питань, проте застосування на практиці всіх норм все ж досить проблематичне. Як свідчить аналіз останніх подій, сторони більше зосереджені на вирішенні економічних проблем, тим часом поки інші, не менш важливі проблеми, розвиваються за невивідним сценарієм як для Великобританії, так і для ЄС. Перспективи подальших досліджень із цієї проблематики можуть бути зосереджені в контексті визначення й аналізу ефективних шляхів врегулювання наявних та майбутніх протиріч у відносинах Великобританії та Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабынина Л.О. Проблемы Европейского Союза в контексте брекзита // Европа в поиске новых решений / отв. ред. Р.Н. Лункин, П.В. Осколков. РАН. М.: 2020, № 372. С. 46-52. URL: <https://www.instituteofeurope.ru/images/uploads/doklad/372.pdf>
2. Брексит: будьте готові до 2021 року! Послуги з митного оформлення. GEFCO. 2021. URL: <https://ua.gefco.net/uk/transportno-logisticni-risenna/integrated-logistics-llp/mitnica/ci-gotovi-do-breksitu-poslugi-z-mitnogo-oformlenna/>.
3. Грубінко А. В. Європейська політика Великої Британії в контексті проблем та перспектив розвитку СЗППБ ЄС (2010-2014 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 41. С. 175-181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2014_41_34.

4. Задоя А. О., Боцула А. П., Міжнародні інтеграційні та дезінтеграційні процеси: суперечливі наслідки // Академічний огляд. 2017. №1(46). С.5–13.
5. Кондратенко М. Влада Північної Ірландії призупинила Brexit-перевірки на кордоні. DW. 2021. URL: <https://www.dw.com/uk/vlada-pivnichnoi-irlandii-pryzupynula-brexit-perevirky-na-kordoni/a-56426004>.
6. Константинов В. Чому в регіоні Об'єднаного Королівства знову говорять про референдум про незалежність?. ZN. 2020. URL: <https://zn.ua/ukr/international/shotlandskij-kejs.html>.
7. Кухалейшвілі Г. Наслідки Брекзиту: які виклики чекають на Велику Британію після виходу з ЄС. 112 UA. 2019. URL: <https://ua.112ua.tv/statji/naslidky-brekzitu-yaki-vyklyku-chekaiut-na-velyku-brytaniuu-pislia-vykhodu-z-yes-519676.html>.
8. Акуленко Л., Майструк С., Науменко Д. Економічні наслідки Brexit: три сценарії для Європи та Британії // Європейська правда. 2016. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2016/06/27/7051299/>
9. Міграційні страхи Європи: погляд з України. Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень Борисфен. 2015. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/01-Migration+fears/>.
10. Рудько С.О. Питання ірландського кордону на першому етапі Brexit // Політичне життя. 2018. № 2. С. 140–145.
11. Шелест Г. Стан відносин між Україною та Великою Британією / Аналітична довідка. Портал зовнішньої політики. 2019. URL: <http://fpp.com.ua/stan-vidnosyn-mizh-ukrayinoyu-ta-velykoju-brytaniyeyu-analitychna-dovidka/>.

REFERENCES

1. Babynina, L. O. (2020). Problemy Yevropeyskogo soyuza v kontekste brekzita [Problems of the European Union in the context of Brexit]. *Yevropa v poiske novykh resheniy - Europe in search of new solutions*, 372, 46-52. Moscow. Retrieved from <https://www.instituteofeurope.ru/images/uploads/doklad/372.pdf> [in Russian].
2. Breksyt: bud'te hotovi do 2021 roku! Posluhy z mytnoho oformlennya [Brexit: be ready by 2021! Customs clearance services]. *ua.gefco.net*. Retrieved from <https://ua.gefco.net/uk/transportno-logisticni-risenna/integrated-logistics-llp/mitnica/ci-gotovi-do-breksitu-poslugi-z-mitnogo-oformlenna/> [in Ukrainian].
3. Grubinko, A. (2014). Yevropeys'ka polityka Velykoyi Brytaniyi v konteksti problem ta perspektyv rozvytku SZPPB YES (2010-2014 rr.) [European policy of Great Britain in the context of problems and prospects of development of SZPPB EU (2010-2014)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu - Scientific works of the historical faculty of Zaporizhia National University*, 41, 175-181. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2014_41_34 [in Ukrainian].
4. Zadoya, A. A., & Botsula A.P. (2017). Mizhnarodni intehratsiyni ta dezintehratsiyni protsesy: superechlyvi naslidky [International integration and disintegration processes: contradictory consequences]. *Akademichnyy ohlyad -Academic Review*, 1 (46), 5–13 [in Ukrainian].
5. Kondratenko, M. (2021). Vlada Pivnichnoyi Irlandiyi pryzupynyla Brexit-perevirky na kordoni [Authorities in Northern Ireland have suspended Brexit border checks]. *dw.com*. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/vlada-pivnichnoi-irlandii-pryzupynula-brexit-perevirky-na-kordoni/a-56426004> [in Ukrainian].
6. Konstantinov, V. (2020). *Chomu v rehioni Ob'yednanoho Korolivstva zнову hovoryat' pro referendum pro nezalezhnist'?* [Why in the region of the United Kingdom again talk about a referendum on independence?]. *zn.ua*. Retrieved from: <https://zn.ua/ukr/international/shotlandskij-kejs.html> [in Ukrainian].

7. Kukhaleishvili, G. (2019). Naslidky Brekzitu: Yaki vyklyky chekayut' na Velyku Brytaniyu pislya vykhodu z YES. [Consequences of Brexit: What challenges await Britain after leaving the EU]. *112 UA*. Retrieved from: <https://ua.112ua.tv/statji/naslidky-brekzitu-yaki-vyklyky-chekaiut-na-velyku-brytaniuu-pislia-vykhodu-z-yes-519676.html> [in Ukrainian].
8. Akulenko, L., Mastruk, S., & Naumenko, D. (2016). Ekonomichni naslidky Brexit: try stsenariyi dlya Yevropy ta Brytaniyi [The economic consequences of Brexit: three scenarios for Europe and Britain]. *European truth*. 2016. Retrieved from: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/06/27/7051299/>.–Name from the screen [in Ukrainian].
9. Mihratsiyini strakhy Yevropy: pohlyad z Ukrayiny. Nezalezhnyy analitychnyy tsentr heopolitychnykh doslidzhen' Borysfen [Europe's migration fears: a view from Ukraine]. *Borisfen Independent Analytical Center for Geopolitical Research*. 2015. Retrieved from: <http://bintel.com.ua/uk/article/01-Migration+fears> [in Ukrainian].
10. Rudko, S. (2018). Pytannya irlands'koho kordonu na pershomu etapi Brexit [The issue of the Irish border at the first stage of Brexit]. *Political Life - Politychne zhyttya*, 2, 140–145 [in Ukrainian].
11. Shelest, G. (2019). Stan vidnosyn mizh Ukrayinoyu ta Velykoyu Brytaniyeyu [The state of relations between Ukraine and Great Britain]. *Analytical reference. Foreign policy portal*. Retrieved from: <http://fpp.com.ua/stan-vidnosyn-mizh-ukrayinoyu-ta-velykoyu-brytaniyeyu-analitychna-dovidka/> [in Ukrainian].